

S on iki yüz il ərzində tarixin elə bir mərhələsi yoxdur ki, orada ermənilərin azərbaycanlılara qarşı vəhşilikləri, soyqırımı aktları töredilməsin. Hər zaman erməni terrorçuları xarici havadarlarının siyasi, hərbi dəstəyinə arxalanaraq milletimizə qarşı dəhşətli vəhşiliklər, vandal aktları həyata keçirib, yüzlərlə yaşayış məskəni dağıdılib, yüz minlərlə insan öldürülüb. Əsasən Rusiya imperialistləri ermənilərin bölgədə möhkəmlənməsinə ve azərbaycanlılara qarşı qətlialmalar həyata keçirməsinə yardımçı olub. Rusiya Türkmençay ve Ədirnə müqaviləsinin şartlarına istinad edərək erməniləri indiki fars-molla rejimi ve Osmanlı imperiyası ərazisində Şimali Azərbaycan ərazilərinə köçürməyə başladı. 1829-cu il sentyabrın 2-de Osmanlı 1828-ci il martın 20-de imzalanan Türkmençay müqaviləsinən dərhal sonra Rus çarı I Nikolay "Erməni vilayəti" yaradılması barədə fərman verdi. Köçürülen erməni ailələrinə kömək etmək üçün rus dövlətinin xəzinəsindən 25 min rubl gümüş pul ayrılmışdı. Hətta erməni baş keşən cəllad Qazarov Lazaryan Ərdəbil şəhərinə komendant teyin edildi. 1828-ci il dekabrın 24-dəki Lazarevin Paskeviçə yazdığı Yekun Hesabatında köçürmə işi 1828-ci il fevralın 26-da başlamış ve iyunun 11-de başa çatmışdı. Tarixçi İ. Şopenin yazdığını görə, İrəndən köçürülen ermənilərdən yalnız 366 ailə (1715 nəfər) İrəvan şəhərinin özündə, 265 ailə (1110 nəfər) Naxçıvan şəhərində ve 36 ailə (482 nəfər) isə Ordubad ərazisində məskunlaşdırıldı. Xaricdən köçürülen ermənilər İrəvan əyalətinin 119 kəndində, Naxçıvan əyalətinin 61 kəndində, Ordubad dairəsinin 11 kəndində yerləşdirildi. Beleliklə, İrəvan əyalətində 4559/23588 nəfər, Naxçıvan ətrafında 2137/10652 nəfər, Ordubad dairəsində 250/1340 erməni ailəsi yerləşdirildi. Nəticədə qondarma Erməni Vilayətinə 35560 nəfərdən ibarət erməni ailəsi köçürüldü. Lazarevin hesabatından məlum olur ki, üç ay yarımdə ərzində İran bölgəsindən 8249 xristian-erməni ailəsi İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ əyalətinə köçürülmüşdə, bu da ən azı 40 min nəfər demək idi. Rusiya dövlətinin xəzənəsindən 14000 manat qızıl, 400 manat gümüş pul xərcənmişdi. Məsələn, rus tədqiqatçısı N. Smirnov İrəndən 90 min erməninin köçürülrək Azərbaycan ərazilərində məskunlaşdığını yazırdı. Tarixi hadisələrin sonrakı gedisi bir daha sübut etdi ki, İran erməniləri Şimali Azərbaycan torpaqlarına xüsusi məqsədə - Yeni Vətən yaratmaq məqsədilə köçürülmüşdə. Bu işləri həyata keçirməkdə canfəşanlıq göstərən hərbçilər və din xadimləri Rus çarizmi tərəfindən mükafatlandırılırlar. Rus qoşunları 1828-ci il iyunun 14-de Paskeviçin komandanlığı altında Gümrü yaxınlığında 12 minlik qoşunla Arpaçaydan Şərqi Anadoluda hücumları başladı. İyunun 23-de Qars qalası işgal edildi. İyulun 24-de rus qoşunları Axalkəleyi, avqustun 15-de Ahıskanı, 22-de Ərdəhanı, 28-de Bəyazidi işgal etdilər. Baş veren işgallarda ermənilər xüsusi fealiyyət göstərmişlər. Onlar ruslara daxili məsələlər, ordunun yerləşdiyi ərazilər və digər mühüm məsələlər haqqında məlumatlar çatdırmışlar. Bu baxımdan rus ordusunun hücum zamanı müyyən üstünlükler qazanmağa nail olmuşdur.

Ədirnə müqaviləsi ermənilərin Qafqaza kütləvi köçürülməsinə yol açdı

1829-cu ilin yanında məharibənin yenidən alovlanması nəticəsində rus qoşunları Ərzurumu, daha sonra Muşu, Oltunu və Bayburtu işgal etdilər. İrəvan xanlığından-öz atababa yurdlarından didərgin salınan azərbaycanlılar ən çox Şərqi Anadoluda sığınacaq tapmışdır. Rus qoşunlarının Şərqi Anadolu hückumləri vaxtı qırqınlara və yeniden bu əraziləden köçkün halına düşməyə düşçər olan yene də azərbaycanlılar idi. Yenə də onlar əsasən Türkiye'nin içərilərinə köçməyə məcbur oldular. Ədirne sülhünün 13-cü maddəsinə əsasən Türkiye'nin işgal olunmuş torpaqlarındaki ermənilər 18 ay ərzində daşınan əmlakları ilə bərabər Rusiya təbəliyinə keç-

Tarixin ən yanlış sahifəsi

mək hüququ verilmişdi.

Türkiyədə yaşayan ermənilərin yenice işgal olunmuş Azərbaycan ərazilərinə köçürmək və eləcə də, Türkiyə ilə sərhədboyu ərazilərdə de ermənilərin say üstünlüyünü təmin etmək məqsədilə 1829-cu il oktyabrın 10-da Paskeviç rus imperatoru I Nikolaya report yazıb Ərzurumda və Qarsda yaşayan ermənilərden 10 min nəfərin Gürcüstanda və "Erməni Vilayətində" yerləşdirilməsinə icazə istədi. 1829-cu il noyabrın 18-de hərbi nazir Çernișov Paskeviçə bildirdi ki, çar I Nikolay onun teklifini bəyənmişdir. Türkiyənin Qars və onun itrafından köçürülen ermənilər yaşadıqları ərazilərin iqliminə uyğun olaraq Ələyəz (Alagöz) dağı ətrafındaki boşaldılmış Azərbaycan kəndlərində yerləşdirildi. Rus general-major Bercman Qarsdan Gümrüye yola salınan 400 erməni ailəsinə sənəd təqdim etdiyi bildirdi. İrəvan yaxınlığında Sərdərabad qarasında olan 270 ev həmin vaxt ermənilər tərəfindən zəbt edilmişdi. Bir qədər keçidkən sonra M. Vladkin ermənilərin bu əraziyə köçürülməsi haqqında yazdı: "İrəvan quberniyasında yaşayan ermənilərin əksəriyyəti buranın yerli sakinləri olmayıb 1828-1829-cu illər mühərribəsindən sonra Türkiyədən bu ərazilərə köçürülmüşlər".

Yalnız 1830-cu ildə Osmanlı dövləti torpaqlarından Qafqaza 84 min nəfərdən artıq erməni köçürülb

Türkiyədən köçürülen ermənilər Axısha, Pəmbək-Şorəyel və "Erməni Vilayətində" yerləşdirildi. Göyçə gölü ətrafi və Baş Abarana 14044 erməni ailəsi köçürülmüşdü. Ərzurumdan köçürülen 7288 erməni ailəsindən 500-ü, eləcədə Ərdəhanından 67 erməni ailəsi Axısha paşalığı əraziyində, 1050 ailə Borçalı distansiyasında və Çalqa ətrafında, qalan 1305 ailə Pəmbək və Şorəyel distansiyalarında yerləşdirilmişdi. Hesablama komissiyasının sayına görə, Osmanlı dövləti torpaqlarından 84 min nəfərdən artıq erməni və yunan köçürüldüyü məlum olur. Lakin 1831-ci il aprelin 24-de qraf Paskeviçin adına verilmiş Əlahəzətin buyruğunda Türkiye Vilayətindən köçürülmüş xristianlar, yəni erməni və yunanlardan ibarət 14 mindən çox ailə (90 min nəfər qədər) üçün 380 min gümüş pulun Rus dövləti tərəfindən ayrıldığı bildirildi. İ. Şopenin apardığı siyahıyaalmanın nəticələrinə görə, 1828-1829-cu illər Rusiya-Türkiyə məharibəsindən sonra "Erməni Vilayətinə" Türkiye'dən 21666 nəfər (3682 ailə) erməni, 324 nəfər (67 ailə) yezidi kürd köçürülmüşdür.

Rusiya imperatorunun fərmanı ilə "Erməni Vilayəti" yaradıldığı vaxt İrəvan əyalətində 4 daire yaradıldı. İrəvan, Sərdərabad, Şərur, Sürmeli. 1834-cü ilin Kneral təsvirinə görə

hamiliqliq İrəvan əyalətində 22336 ailə var idi ki, bunun da 65300 nəfərini kişi cinsi teşkil edirdi. Bunların 29690 nəfəri tatar, yəni Azərbaycan türkleri, 10350 nəfəri əvveller köçürülmüş ermənilər və 24255 nəfəri İran və Türkiyədən yenice köçürülen yezidi kürdlər və az bir qismi boşadlanan qaraçılardan ibarət idi. İ. Şopenin əlyazması 20 cilddən ibarət həmin siyahıyaalmanın nəticələri 1852-ci ildə nəşr edilən "Erməni Vilayətinin Rusiya imperiyasına birləşdirilməsi dövrünün tarixi abidəsi" adlı əsərində verilmişdi. Onun siyahıya alınmasına görə məharibədən sonra erməni Vilayətində mövcud olmuş 752 kənddən 521-i İrəvan əyalətinə, 179-u Naxçıvan əyalətinə, 52-si isə Ordubad dairəsinə aid idi. Siyahıyaalmanın nəticələrinə görə, köçürülməyəcək vilayətlərdə 81749 nəfər müssəlman, 25151 nəfər erməni qeydə alınmışdır. 1832-ci il siyahıyaalmasına görə, İrəvan əyalətində kəndlərdən 463-də müssəlmanlar (Azərbaycan türkleri), 98-də ermənilər, 63 kənddə isə Azərbaycanlılar və ermənilər qarşıq yaşayırdılar. Beleliklə, erməni köçkünlər boşaldılmış 126 azərbaycanlı kəndində, azərbaycanlılar yaşadığı 70 kənddə, 22 qarşıq və 47 erməni kəndində məskunlaşmışdı.

Ermənistanda 1935-ci ilədək orada 190-dan artıq azərbaycanlı yaşayış məntəqəsinin adı dəyişdirilmişdir

XIX əsrin 90-cı illərində Türkiye dövlətində baş verən erməni qiyamlarının yatırılmasından sonra daha 400 minə yaxın erməni yənə də Cənubi Qafqaza-Azərbaycan torpaqlarına köçdü. N. Şavrov qeyd edir ki, XIX əsrin əvvəlində Cənubi Qafqazda yaşayan 13000000 erməninin bir milyondan çoxu yəlli əhali deyil, onları bura biz köçürüb getirmişik. XIX əsrin 20-30-cu illərindən başlayaraq Cənubi Qafqazın etnik xəritəsində yeni topolum-erməni toplumu peydə oldu. 1988-ci ildə azərbaycanlıların keçmiş İrəvan xanlığı ərazisindən-Ermənistandan deportasiyası başa çatdı. Azərbaycan toponimləri erməniləşdirilir. Bir sözə, ermənilər özlərinə saxta tarix yaradırlar. Tarixi həqiqət bunu deməyə əsas verir ki, ermənilər Cənubi Qafqaza gəlmə-köçürülbər gətirilmə etnosdur. Onların ecdadları hesab olunan tayfalar təqribən e.e. 1 minilliyyət ortalarında Fərat çayının yuxarılarında peydə olmuşlar. Onlar bura Balkan yarı-

madasından köçüb gəlmişlər.

Ermənistanda Sovet hakimiyəti qurulduğandan sonra 1935-ci il ilədək orada 190-dan artıq azərbaycanlı yaşayış məntəqəsinin adı dəyişdirilmişdir. Ermənistanda Sovet hakimiyəti qurulduğandan sonra rəsmi addəyişmə əməliyyatları 1935, 1938, 1939, 1940, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1957, 1962, 1968, 1969, 1977, 1978, 1980-ci illərdə Ermənistana AS-nin

fərmani əsasında həyata keçirilmişdir. 1988-ci ilin avqust ayında indiki Ermənistana adlanan ərazisində 521 türk mənşəli yaşayış məntəqəsinin adı dəyişdirilmişdir. 1918-1987-ci illərdə indiki bu torpaqlarda 254 azərbaycanlı yaşayış məntəqəsi müxtəlif yollarla (əhalisi soyqırma məruz qalmış), deportasiya edilməklə və s. yaşayış məntələri siyahisində silinmişdi.

Azərbaycanlılar 1948-1953-cü illər deportasiyasından sonra 60-dan çox yaşayış məntəqəsinin adları dəyişdirilmişdir. Ermənistana AS-nin 1991-ci il 9 aprel fərmani ilə azərbaycanlılara məxsus 90 məntəqənin adı dəyişdirilib. Ümumiyyətlə, son dövredə 667 toponim dəyişdirilmişdir. Rus çarizminin ermənilər köçürməkde məqsədi İran və Türkiyə sərhədlərində möhkəmləndirilmiş xristian zolağı yaratmaq və həmin dövlətlərə qarşı gələcək işğallarda ermənilərden yenə bir vəsite kimi istifadə etmək idi. 1918-ci il mayın 29-da Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti xalqın iradəsini nəzərə almadan, böyük dövlətlərin təzyiqi ilə öz ərazisində paytaxtı qədim Azərbaycan şəhəri İrəvan olmaqla erməni dövləti yaradılmasına razılıq verdi. Ermənilər və onların Moskvadakı himayəçiləri Azərbaycana qarşı gələcəkdə yeni ərazi iddiası ireli sürmek üçün zəmin hazırladılar. Daha doğrusu, bugünkü Ermənistana-Azərbaycan Dağılıq Qarabağ münacişinin bünövrəsi qoyuldu. Yalnız 1946-1948-ci illərdə 100 mindən çox erməni xaricdən köçürülrək Qərbi Azərbaycan ərazisində məskunlaşdırıldı. Ermənilərin Azərbaycan ərazilərində köçürülməsi və burada möhkəmlənmələri sonrakı mərhələdə xalqımıza böyük faciələr yaradı.

Yalnız 30 illik işğal dövründə Qarabağdan və ətraf ərazilərdən on minlərlə soydaşımız didərgin salındı, yüzlərlə insan öldürülüb, Cəbrayıllı, Füzuli kimi tarixi özündə yaşadan şəhərlər "Avropanın Xirosimasi"na çevrilidilər. Xocalı soyqırımı yaşadıldı, Şuşa, Zəngilan, Kəlbəcər və bu kimi digər faciələr yaşadıldı. Yüzlərlə yaşayış məskəni yer üzündən silindi, memarlıq nümunələri, tarixi abidələr, ziyarətgahlar, məscidlər dağıdıldı. Ancaq "qisas qiyamətə qalmaz" məsali realliga çevrilidi. Azərbaycan ordusu Müzəffər Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə yağlı düşməni mehv edib, işğal edilmiş ərazilərimizə azadlıq bəxş etdi. Bu gün artıq işğaldan sonra torpaqlarımız rahat nefəs alır, insanlar geniş abadlıq, quruculuq, təmir və bərpə işlərindən sonra öz doğma yurd-yuvalarına qayıdırılar.

İLHAM ƏLİYEV